

PERCEPȚIA FAMILIEI ÎN VIZIUNEA ABSOLVENȚILOR INSTITUȚIILOR REZIDENȚIALE

(în baza studiului realizat în Gimnaziul-internat nr.2 din municipiul Chișinău)

Diana CHEIANU-ANDREI, Larisa ELINETCHI*

Catedra Sociologie

**Catedra Asistență Socială*

Children raised in boarding schools are facing various problems, including emotional and social difficulties. They affect the child's personality, leading to various psycho-emotional trauma. Children in residential institutions are not ready for family life, both because they are not prepared for it, and the fact that there are not enough specialists to succeed in working with large number of children from residential institutions.

In this article the authors analyzed the effects of placing children in institutions on child development and family perception.

Pe lângă diversele motive care îi determină pe oameni să se căsătorească este și dorința de a avea copii, deoarece anume copiii fac familia fericită. Copiii mențin echilibrul și contribuie la crearea unei atmosfere prielnice în familie. Totodată, copilul este și expresia cea mai acută a dificultăților familiale în care se reflectă ca într-o „cutie de rezonanță” orice neînțelegere dintre părinți și dintre părinți și copii.

Teoria atașamentului are menirea să deschidă calea înțelegerii corecte a procesului de dezvoltare normală psihosocială a personalității oamenilor, în general, și a copiilor, în special. Evenimentele tragice din istoria omenirii (războaiele mondiale, cele „locale”) au lăsat „în afara familiei” milioane de copii. Unul dintre cercetătorii englezi care „au deschis calea” spre analiza profundă a acestui domeniu a fost John Bowlby, preocupat îndeosebi de soarta copiilor „rămași pe drumuri” după al doilea război mondial. Astfel, autorul a introdus termenul *atașament* (1959) pentru a descrie legătura afectivă și durabilă dintre indivizi, adeseori între mamă și copil. J.Bowlby studia asemenea cazuri dintr-o dublă perspectivă: a prezentului (efectele imediate ale „pierderii” părinților sau familiei) și a viitorului (efectele de lungă durată asupra vieții de adult). Studiile lui Bowlby au pus în lumină nevoia puternică a oricărui copil pentru stabilirea unor legături profunde de atașament cu persoanele adulte (cu părinții, bunicii, vecinii etc.) și rolul fundamental, în această privință, al imagini pe care și-o fac copiii despre aceste persoane. John Bowlby a fost cu adevărat zguduit de starea emoțională a copilului rămas fără mamă, fie chiar și pe un timp scurt. Acest lucru l-a determinat să studieze schimbările prin care trece un copil aflat în situația de abandon. Cercetările și studiile sale au fost efectuate în orfelinate și case de copii; acestea denotă că majoritatea acestor copii manifestă diverse probleme emoționale, inclusiv incapacitatea de a stabili relații durabile de prietenie.

„Sunt un copil rău”, „Nimeni nu are nevoie de mine, nimeni nu mă iubește”, „Niciodată nu poți să ai încredere într-un adult, deoarece te poate abandona în orice moment” – acestea sunt ideile expuse de cea mai mare parte dintre copiii abandonați.

Bowlby și adepții săi vorbește despre *atașament* ca *tendința copilului de a forma o legătură emoțională puternică, durabilă în timp cu altă persoană*, aceasta fiind cea mai importantă sursă a forțelor vitale pentru fiecare dintre noi. Cu atât mai mult pentru un copil aceasta este condiția principală pentru a supraviețui: mulți nou-născuți abandonați mor chiar dacă li se acordă o îngrijire adecvată, iar copiii mai mari prezintă distorsiuni în dezvoltarea fizică și intelectuală [1].

Copilul abandonat este afectat, în primul rând, emoțional, iar acest lucru inhibă în continuare activitatea sa cognitiv-intelectuală. Toată energia internă este orientată spre a birui anxietatea, frica și spre căutarea afecțiunii și a confortului emoțional.

Necesitatea de a forma un atașament este înnăscută, însă abilitatea de a genera acest contact și de a-l menține poate fi stopată din cauza atitudinii neadecvate din partea adultului (indiferență, răceală). Bowlby este de părere că unele forme de comportament al copilului mic, care îl „provoacă” pe adult să-i acorde cât mai mult timp posibil sunt înnăscute: zâmbetul, gânguritul, târâtul spre adult, plânsul etc. Din punctul de vedere al evoluției, acest comportament poartă un caracter adaptativ, deoarece îi asigură micuțului grija necesară pentru a supraviețui. În momentul când aceste semnale nu primesc răspuns, copilul încetează să le emită.

A avea un atașament față de cineva înseamnă a fi absolut dispus să cauți apropierea și contactul cu persoana în cauză și, mai presus de toate, atunci când situația este nesigură. Atașamentul poate fi observat cel mai bine atunci când copilul (sau adultul) este speriat, obosit, bolnav sau are nevoie de forme speciale de îngrijire.

Starea de atașament vizează, în fapt, toate vârstele, dar manifestările cele mai clare și definitorii ale acesteia se observă din timpul copilăriei. *Atașamentul înseamnă, în esență, apropierea preferențială, dezinteresată și aproape inconștientă a unei persoane față de o altă persoană.* Asemenea semne ale atașamentului se întâlnesc în forma lor naturală numai la copii. În funcție de starea în care se află, atașamentul se exprimă prin așa semne, precum: plânsul, chemarea, protestul, fuga din fața „noului venit” etc. Atașamentul are caracter dinamic, adică apare, se formează, atinge apogeul în anumite condiții ale copilăriei, se poate deteriora sub incidența unor factori, slăbește și chiar dispare în anumite perioade. În mod normal, atașamentul trebuie să „reziste” sub o anumită formă toată viața.

Relațiile de atașament au misiunea de a proteja persoana mai slabă, vulnerabilă în raport cu factorii sau agenții externi sau interni. Părinții și copilul sunt biologic programați să devină atașați unul de celălalt. În condițiile existenței unui atașament puternic se formează oameni stabili din punct de vedere psihoemoțional, competenți în obligațiile profesionale. Dimpotrivă, copiii crescuți fără dragoste și fără apropiere sufletească din partea familiei sunt, de regulă, pasivi, indiferenți, ei își vor cheltui energia emoțională în căutarea siguranței afective.

Relația de atașament care se dezvoltă între copil și mamă conduce la formarea bazelor tuturor relațiilor interpersonale de mai târziu, a concepțiilor despre viață etc.

Ainsworth și colaboratorii săi (1971) au descris trei modele de atașament care pot fi prezente în grade variate:

- *Atașamentul sigur* – copilul are încredere că părinții vor fi disponibili, receptivi și îi vor acorda ajutor dacă s-ar ivi situații dificile sau dacă i-ar fi teamă. Cu această convingere, copilul are curajul să exploreze lumea. Acest model este dezvoltat și menținut de către părinți, fiind în primii ani disponibili, atenți la semnalele copilului și capabili să-i ofere liniște și alinare ori de câte ori acesta are nevoie de ea.
- *Atașamentul anxios* – copilul este nesigur că părinții vor fi disponibili, receptivi și gata să-i ofere ajutorul când sunt solicitați. Acest model este menținut de părinții care uneori sunt disponibili, dispuși să acorde ajutor copilului lor, iar alteori nu. Amenințările cu bătaia sau cu abandonul sunt folosite în creșterea și educarea copilului. Acestea pot conduce la trăirea de către copil a sentimentului de nesiguranță care se poate croniciza în timp. Acest tip de atașament poate fi observat la tipul de copil „iubitor”, cel care își sacrifică propriile nevoi pentru a le satisface pe cele ale adulților.
- *Evitarea anxioasă a atașamentului* – copilul nu are încredere că părinții vor reacționa în mod pozitiv și vor fi gata să-i ofere ajutorul. Copilul se așteaptă la respingere din partea părinților și încearcă să se descurce fără dragostea și ajutorul celorlalți. El luptă pentru a deveni independent emoțional. Acest tip de atașament este văzut în relațiile părinți-copil, în care copilul a devenit independent în mod prematur [2].

Main și Solomon (1986) au descoperit că un număr redus de copii nu au o strategie coerentă pentru a face față stresului în „situații străine” și au introdus termenul *atașament dezorganizat și dezorientat*. Comportamentul acestor copii este total dezorientat și dezorganizat; acesta se caracterizează prin mișcări și reacții incomplete, uneori sunt circumspecți față de o persoană străină, uneori chiar față de mamă.

Evaluarea schemei de atașament al copilului aflat la vârsta de un an este înalt predictivă pentru comportamentul copilului la grădiniță. Copiii care la vârsta de 4-5 ani dovedesc o relație de atașament sigură cu mama lor vor fi cooperanți, iubiți de ceilalți copii din colectivitate, plini de energie, pricepere și resurse. Copiii cu relație de atașament anxioasă, evitantă, vor manifesta comportamente ostile, antisociale, vor fi izolați afectiv și vor căuta prea multă atenție. Copiii cu atașament nesigur vor fi tensionați, încordați, impulsivi, cu sentimente de neputință, ușor de frustrat și vor cere multă atenție de la persoanele din jur.

Teoria atașamentului a influențat semnificativ atât practica în domeniul de referință al protecției și asistenței sociale, cât și politicile sociale în instituțiile specializate. De exemplu, este tot mai clară necesitatea internării mamei cu copilul bolnav, pentru a-i asigura liniștea și a-i îndepărta stresul, stările de anxietate ce pot împiedica vindecarea.

Efectele plasării copiilor în instituții sunt extrem de nefaste. Printre acestea enumerăm: 1) instituționalizarea împiedică constituirea unui model de organizare centrat pe nevoile copilului; 2) distorsionează personalitatea copilului; 3) secționează viața minorului, provoacă rupturi de mediu și atașament; 4) provoacă întârzieri mentale, fizice, emoționale, traumatisme psihoemoționale grave (copiii din instituții au înălțime mică,

nu au greutatea corespunzătoare, suferă de enurezis, tulburări de limbaj, avitaminoză acută). În acest context, menționăm exemplul unei fete care a fost internată în spital cu o patologie oarecare. Personalul medical a rămas șocat când a înțeles că fetița nu cunoștea lucruri elementare. Medicii i-au dat unele cunoștințe, iar peste un an, când din nou a fost internată în același spital, aceiași medici au rămas uimiți când au constatat că fetița avea doar aceleași cunoștințe pe care ei i le-au dat cu un an în urmă. Acest fapt demonstrează că în instituții nu se lucrează practic deloc la nivel individual cu copiii; 5) subdezvoltarea capacității de viață independentă a copiilor lipsiți de relații cu cei apropiați, aceștia nu posedă deprinderi de viață. Rețeaua socială a copiilor instituționalizați este foarte săracă comparativ cu cea a copiilor îngrijiți în mediul familial; 6) lipsa unei perspective asupra vieții adulte. După plecarea din instituții survine cel de al doilea abandon, copiii se confruntă cu probleme de integrare, nu știu ce să facă și cum să-și soluționeze dificultățile; nu au meserie, deși au certificat de pregătire profesională; formează concubinaje, au relații cu mai mulți parteneri când își întemeiază propriile familii și este un risc înalt ca și copiii lor să aibă parte de un mediu nefavorabil de dezvoltare, să sporească numărul de familii socialmente vulnerabile, să nimerească în instituții și ei.

Efectele pe termen scurt ale separării de mamă au consecințe negative asupra dezvoltării armonioase a copiilor. Abandonul este perceput de copil încă din primele zile de viață. După lunile de apropiere absolută de mamă, în care inima și vocea acesteia sunt auzite continuu de făt, urmează nașterea, o traumă la fel de greu suportată, atât pentru copil, cât și pentru mamă. Ajuns într-un mediu nou și rece, inițial ostil, nou-născutul așteaptă cu disperare singurele repere care l-ar reduce la acele momente care sunt legate de apropierea de mamă. Ajuns la pieptul mamei, simțindu-i vocea, inima, căldura și dragostea, nou-născutul se liniștește și acceptă schimbarea, având toată atenția concentrată asupra sa.

Despărțirea de mamă îi produce prima disperare, manifestată inițial prin „*reacția de agitație a puiului alunecat din cuib*” (nu aude vocea mamei, nu percepe gustul laptelui). Și atunci, când prin toate simțurile înțelege că mama nu mai există pentru el, copilul alunecă într-o resemnare pasivă, încep să se manifeste distrofia și prăbușirea imunitară, întreținută de carențele alimentare.

Dezvoltarea întârziată a copiilor instituționalizați trebuie înțeleasă nu doar ca o reacție la separarea de părinți, ci și ca un efect al mediului nestimulativ, în special al lipsei oportunităților de interacțiune spontană și afectuoasă cu adulții.

Efectele pe termen lung asupra sănătății mentale reprezintă nu doar o reacție la pierderea părintelui sau a unui substitut al acestuia, dar și incapacitatea minorului de a trăi experiența unor relații călduroase, apropiate și de durată cu adulți în care să poată avea încredere și de multe ori chiar cu prieteni de aceeași vârstă. Faza de detașare din evoluția răspunsului la pierdere se poate transforma într-o reacție defensivă cronică și poate duce, pe termen lung, la depresie și la incapacitatea stabilirii de relații apropiate și intime. Calitatea redusă a mediului fizic în care se dezvoltă copilul instituționalizat reprezintă un factor de risc suplimentar pentru dezvoltarea normală fizică și psihologică.

De obicei, mamele care se joacă cu copilul, care îi acordă o mare atenție stabilesc o relație de atașament mai puternică decât cele care au permanent copilul în apropiere, dar intră în contact cu el doar prin acordarea unei îngrijiri de rutină. În acest context, instituțiile de ocrotire rezidențială ocupă un loc deosebit în sistemul educației sociale a copiilor. Aceste instituții de reabilitare și educare au menirea de a-i înlocui copiilor familia, de a crea condiții în care copilul, lipsit de atenția și dragostea mamei, s-ar dezvolta normal, corespunzător vârstei [3].

Pentru ca copilul să se simtă confortabil pe plan emoțional, este nevoie de condiții speciale ale mediului înconjurător, sănătate fizică, comunicare interpersonală etc. Copilul, care este educat și crescut în afara familiei, pe parcursul tuturor perioadelor de dezvoltare a societății a constituit un fenomen negativ și nenatural.

Cercetarea efectuată cu absolvenții Gimnaziului-internat nr.2 din Chișinău a scos în evidență faptul că unii copii devin orfani în urma decesului părinților, alții sunt orfani având părinții în viață. Anume această categorie de părinți se întâlnește în majoritatea cazurilor la copiii instituționalizați din Republica Moldova. În gimnaziu sunt instituționalizați copiii care de la naștere au fost plasați în leagăne, cei din familiile problematice și copiii abandonați. Majoritatea rămân uitați chiar și de rudele apropiate, astfel fiind privați de posibilitatea de a ieși dincolo de porțile orfelinatului până la 16 ani.

În Gimnaziul-internat nr.2 pentru absolvenți se desfășoară o muncă educativă prin care se încearcă să li se ofere copiilor un climat asemănător celui din familie și să se organizeze un proces instructiv-educativ asemănător cu cel din grădinițele și școlile de masă. Aceasta presupune sarcini deosebit de complicate, ținându-se seama, mai ales, de complexele de frustrare și alte tulburări psihice generate de lipsa căldurii materne la vârste

foarte mici, de atmosfera de insecuritate la care au fost supuși copiii, care nu pot fi niciodată, pe deplin, compensate. Astfel, a fost studiată percepția absolvenților din Gimnaziul-internat nr.2 despre familie, comparativ cu percepția copiilor care au parte de dragostea și aprecierea părinților. Cât de paradoxal ar părea, dar și în cazurile cele mai dificile familia nu-și pierde atât de ușor din importanța sa primordială. Pentru Andrei (16 ani, familie dezorganizată: părinți alcoolici), care de la vârsta de 5 ani a fost plasat în internat: „*familia este totul... chiar dacă nu este așa ca la alți copii, eu totuși îmi iubesc părinții și mă simt bine când am posibilitate să stau cu ei măcar câteva clipe când vin să mă viziteze...*”. O imagine pozitivă despre familie au și alți trei absolvenți ai Gimnaziului-internat (Olga, 17 ani, părinți plecați peste hotare, fiind îngrijită de rude; Veronica 16 ani, părinți lipsiți de drepturi părintești, fiind adusă în Internat de vecini; Vladimir 17 ani, părinți alcoolici), comparativ cu Cristina, care a menționat: „*...Nici nu doresc să aud de familia de origine, fiindcă din cauza părinților am avut numai de suferit în toți anii, am fost înconjurată doar de persoane străine...*”

Copiii din familie cu ambii părinți le vine mult mai ușor să se expună în ceea ce privește familia din care vin sau pe care și-o doresc. Aceasta se explică prin faptul că cu cât părinții le creează copiilor un mediu mai prielnic de dezvoltare, oferindu-le dragoste și susținere, cu atât copiii sunt mai deschiși spre comunicare, mai hotărâți în ceea ce doresc. Marinela (17 ani, din Chișinău, a cărei situație materială este dificilă), susține că „*...familia sunt persoanele lângă care mă aflu zi de zi. Suntem 4 membri și ne susținem mereu. Încercăm să petrecem cât mai mult timp împreună și să depășim situațiile grele ce apar uneori...*”. Aceste răspunsuri demonstrează încă o dată că mediul cel mai prielnic dezvoltării și creșterii copilului îl constituie familia.

Însă, în ceea ce privește familia de viitor a copiilor, cei mai mulți copii crescuți fără părinți manifestă o atitudine nehotărâtă pentru familia pe care și-o doresc, deoarece în instituție aceștia nu sunt pregătiți pentru viața de familie, nu are cine să le vorbească sau să-i implice în diversele activități care le-ar dezvolta niște abilități coerente de relaționare decentă și sigură cu persoanele cu care intră în contact atât în instituție, cât și în afara ei. Din lipsa specialiștilor care ar lucra cu copiii până a ieși din instituție, se identifică un nivel scăzut de implicare în discutarea temelor sensibile pentru copii, fiindcă lipsa de atașament stabil este o trăsătură specifică a persoanelor socializate în instituții, fapt ce determină apariția unor dificultăți de relaționare. Aceștia din urmă nu au o înțelegere adecvată privind relațiile interumane, se dovedesc incapabili de a stabili relații apropiate și intime, prezintă semne de reținere în dezvoltarea armonioasă a personalității.

Cercetarea atestă că fetele sunt totuși mai sensibile la rostirea cuvântului „familie” și, totodată, mai emoționale în acest sens, comparativ cu băieții care s-au dezvoltat în același mediu și au fost tratați asemănător. Referindu-se la viitoarea familie, Marinela (17 ani) a menționat: „*...să fie o familie unită și să se susțină reciproc. Fiecare membru să-și aibă drepturile și obligațiile sale și libertatea de a spune ce gândește, fără a fi judecat de ceilalți. Sigur că un cămin familial nu ar supraviețui fără dragoste și buna-înțelegere...*”

În rezultatul cercetării au mai fost evidențiate dereglări specifice în dezvoltarea sferelor intelectuală și motivațională a copiilor. Acestea se manifestă prin reținere în dezvoltare (sau lipsa acesteia) la copiii din instituție; prin lipsa gândirii abstracte (care cere elaborarea unui plan intern de acțiunii), ceea ce duce la creșterea treptată a dificultăților în acumularea materiei de studii. Copilul, care crește în condițiile instituțiilor de tip închis, nu are formată capacitatea de a comunica. Contactele sunt superficiale și rapide; copilul cere atenție și o refuză în același timp, trecând la agresivitate sau la îndepărtare pasivă. Pentru muți copii, care se educă în instituțiile de tip închis, sunt caracteristice devieri în comunicare cu oamenii maturi. Pe de o parte, la ei este pronunțată necesitatea în atenție și atitudine pozitivă din partea adulților, în căldură, alinare și contacte emoționale, iar, pe de altă parte – o inacceptare totală a acestei necesități. Cauza o găsim în numărul mic de adresări din partea adulților către copii (de 4-10 ori mai puține, decât în cazul semenilor educați în familie), în numărul redus de adresări personale, intime, din partea copiilor în cadrul acestor contacte, care, dacă și sunt, le caracterizează sărăcia emoțională și de conținut.

Analiză comparativă a idelilor despre familia pe care și-o doresc atât absolvenții instituțiilor rezidențiale, cât și cei din familie, expuse în eseu cu tema „Familia pe care mi-o doresc”, evidențiază următoarele aspecte principale specifice ambelor categorii de absolvenți:

- Toți copiii susțin că pentru a întemeia o familie este nevoie de dragoste, respect, armonie și ajutor între membrii familiei, chiar dacă celor din instituție le este mai greu să contureze aceste aspecte;
- Chiar dacă unii copii locuiesc în familii și s-ar părea că au parte de tot ce este necesar pentru a fi fericiți, totuși, și lor, ca și celor din instituție, ceva le lipsește. Deoarece părinții sunt încadrați în câmpul muncii de dimineața până seara, copiilor le lipsește atenția lor, timpul pe care l-ar petrece împreună cu părinții și, nu în ultimul rând, simt nevoia de a fi ascultați.

Subliniem că copiii instituționalizați sunt dornici de a avea o familie și nu sunt puține cazurile în care copiii care au absolvit Gimnaziul-internat nr.2 au în prezent o familie bine organizată, care servește model pentru mulți copii din instituția respectivă, doar că însăși societatea îi respinge și îi marginalizează.

Cercetarea realizată constată faptul că, în afara familiei, dezvoltarea copilului merge altfel și la el se formează trăsături specifice de caracter, comportament, personalitate, despre care nu putem spune dacă sunt mai bune sau mai rele, decât la copiii obișnuiți; ele pur și simplu sunt altele. Însă, particularitățile ce țin de sfera intelectuală se află la un nivel mai jos de dezvoltare și cer a fi studiate și corectate.

Dacă ne-am întreba: de ce copiii din Gimnaziul-internat nr.2 nu sunt pregătiți pentru viața de familie?, răspunsul ar fi: pentru că nu poate un singur specialist în psihologie lucra cu 442 de copii. În instituție nu există o echipă multidisciplinară; astfel, pe lângă faptul că copiii sunt privați de dragostea, afecțiunea și îngrijirea părintească, ei cresc fără a li se oferi un punct de sprijin pentru a nu devia de la normele scrise și nescrise din societate. Dacă în trecut profesorii se mai implicau în pregătirea absolvenților pentru viața din afara instituției, atunci astăzi puține acțiuni se fac în acest sens. Doar prin proiectele desfășurate de către Organizația *Amicii dei Bambini*: „Calea Nouă” și „Spre o Familie” absolvenții Internatului beneficiază de suport psihologic în ceea ce privește orientarea profesională, ajutor la înmatriculare la studii și, nu în ultimul rând, li se oferă și susținere postprofesionalizare timp de 6 luni în vederea integrării în societate.

Concluzionăm astfel că mediul în care se dezvoltă copilul și persoanele cu care interacționează sunt extrem de importante și își lasă amprenta asupra percepției familiei pe care o doresc să o întemeieze în viitor. Prezența specialiștilor (asistenți sociali, psihologi etc.) într-o astfel de instituție cum este Gimnaziul-internat nr.2 ar fi foarte benefică pentru numărul mare de copii care necesită o pregătire atât pentru plecarea din instituție, cât și pentru viața de familie, deoarece sunt viitorii părinți care vor oferi educație și îngrijire.

Referințe:

1. Dumitrana M. Copilul instituționalizat. - București, 2008.
2. Mhăilescu I. (coord.). Un deceniu de tranziție. Situația copilului și a familiei în România. - UNICEF, București, 2000.
3. Neamțu G. (coord.). Tratat de asistență socială. - Iași, 2003.

Prezentat la 12.07.2010